

LA FORMACIÓ DELS SONS DEL LLENGUATGE SEGONS
RAMON MARTÍ I D'EIXALÀ I JAUME BALMES

1. INTRODUCCIÓ

La percepció i el coneixement del caràcter distintiu i funcional dels sons del llenguatge és un dels dominis científics en què la humanitat ha obtingut uns resultats més precoços i més considerables, i que han contribuït més al desenvolupament de les civilitzacions. Hem de considerar que aquest coneixement esdevé precisament la base de l'escriptura fonètica, sil·làbica i alfabètica, i, per consegüent, de la gramàtica de les llengües vernacles, i també de la preceptiva literària, àdhuc de la literatura popular, per exemple en figures com l'al·literació i la rima. Però malgrat aquest coneixement funcional i operatiu antic, la comprensió de la natura física i articulatòria precisa dels sons del llenguatge és molt recent.¹ Dins del nostre àmbit comença, de fet, en l'edat moderna i no es completarà del tot fins al desenvolupament de la lingüística com a ciència autònoma, ja pràcticament en la segona meitat del segle XIX i en el començament del present segle. Ramon Martí i sobretot Jaume Balmes es van trobar precisament en els prolegòmens d'aquest desenvolupament, que ja no van poder arribar a conèixer.

Aquests prolegòmens a què ens referim són constituïts bàsicament pel corrent o escola anomenat de la «gramàtica general», que, com és ben sabut, neix el 1660 amb la publicació de la *Grammaire générale et raisonnée* de Claude Lancelot i Antoine Arnauld, dita de Port-Royal, d'inspiració cartesiana. Les línies bàsiques d'aquest cor-

1. Sylvain AUROUX, *Note sur les progrès de la phonétique au XVIII^e siècle*, dins *Histoire des idées linguistiques* sous la direction de Sylvain AUROUX. Tome 2: *Le développement de la grammaire occidentale* (Liège, 1992), ps. 598-606.

rent, que es va desenvolupar durant el període de la Il·lustració, són l'enunciació d'alguns principis als quals obeeixen totes les llengües, és a dir, de definir el «llenguatge» en general, del qual les llengües concretes no són més que casos particulars. Aquests principis es basen en el fet que, segons aquest corrent, la comunicació del pensament per la paraula exigeix que aquesta sigui una mena de «quadre», d'«imitació», del pensament. A més, hom partia del fet que hi ha una manera d'analitzar el pensament en els seus elements, tot respectant la seva unitat, que es basa en la lògica; per consegüent, i d'acord amb la formulació de Beauzée, «l'art d'analitzar el pensament és el primer fonament de l'art de la gramàtica». I com que llavors hom creia també que la lògica era universal, hi havia d'haver, doncs, uns principis universals que totes les llengües havien de respectar, encara que admetien l'existència de «figures» de retòrica que trenquen aparentment aquests universals lògics per raons d'economia, d'elegància o d'expressivitat, és a dir, a causa de les «passions» humanes, i que es contraposen a una manera natural o lògica de parlar, que cal restablir en tot cas perquè la significació de la frase fos comprensible.

Malgrat les seves limitacions, la «gramàtica general» comportava la fi del predomini de la gramàtica llatina, que fins llavors era presa com a model de descripció de qualsevol llengua, i també la superació del dilema entre la gramàtica purament filosòfica, com la dels «modistes» medievals, i la gramàtica purament empírica dels manuals escolars d'aprenentatge i ús.² Dins d'aquest corrent es formà a França una elit intel·lectual anomenada dels «ideòlegs» (*idéologues*), que hi tingué una gran influència durant la Revolució Francesa. El projecte lingüístic d'aquest grup es basava precisament en la uniformitat del francès, és a dir, en la generalització d'un model uniforme d'aquesta llengua, i en la seva universalització en detriment del llatí i de les llengües anomenades regionals.³ Van formar part d'aquest corrent no so-

2. Veg., per exemple, l'excel·lent article «Grammaires généraux» del *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage* d'Osvald Ducrot i Tzvetan Todorov (París, 1996), ps. 15-19. És interessant també el llibre *Aux origines de la linguistique française*. Textes choisis et présentés par Gabriel BERGOUNIOUX (París, 1994).

3. Brigitte SCHILIEBEN-LANGE, *Idéologie, révolution et uniformité de la langue* (Liège, 1996).

lament N. Condillac i A. Destutt, comte de Tracy, noms que trobem relacionats amb l'obra de Ramon Martí i Jaume Balmes, sinó també Josep-Marie Gérando (o Dégerando), baró de Gérando, intendent francès de l'alta Cerdanya durant el domini napoleònic a Catalunya, llavors agregada a l'Imperi Francès. Gérando recomanà, contra el parer de l'audiència borbònica de Barcelona, de traduir no pas al castellà sinó al català les lleis franceses, com a pas transitori, és clar, a l'afrancesament total.⁴

És en aquest context, i dins aquests corrents doctrinals, que se situa l'obra lingüística de Jaume Balmes. De fet, com ja va manifestar l'any 1948 Fernando Lázaro en la valoració que féu d'aquesta obra en ocasió del primer centenari de la mort del nostre filòsof, l'enunciat o títol *Gramática general o filosofía del lenguaje del Curso de filosofía elemental*, del 1847, és ben explícit en aquest sentit.⁵ Segons Lázaro, Balmes segueix bàsicament els ideòlegs francesos i el gramàtic espanyol José Gómez Hermosilla, que compartia llur doctrina, però en alguns punts Balmes és perfectament original, com, per exemple, quan nega el paralelisme logicogramatical que havia establert la gramàtica d'inspiració cartesiana, és a dir la «gramàtica general», i afirma que el llenguatge no és necessari per al pensament, sinó que hi fa una funció auxiliar. Però Lázaro no dedica gaire atenció a la formació dels sons segons Balmes; simplement es limita a dir que aquest fa precedir el seu estudi «de unas nociones de fonética que denotan agudeza: “la ñ parece ser a la n lo que la ll a la l”» (§ 46).⁶

Cal dir també que hi havia hagut un precedent a casa nostra en aquest camp, que no sembla, però, que hagi tingut la difusió i la influència que tingué l'obra de Balmes. Es tracta de la «Parte 2^a» dedicada també a la «Gramática general» del *Curso de filosofía elemental* (sic) de Ramon Martí i d'Eixalà, la primera edició del qual aparegué a Barcelona el 1841. Però aquesta part, que segons J. Roura no es troba a l'alçada de les altres parts, dedicades a la «Ideología» i a la «Lógica»,

4. Veg. Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *Treballs de lingüística històrica catalana* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994), p. 176.

5. Fernando LÁZARO, *Los problemas lingüísticos en el pensamiento de Balmes*, «Revista de Filosofía», núm. 27 (Octubre-Diciembre 1948), ps. 886-908.

6. F. LÁZARO, *op. cit.*, p. 897.

fou eliminada ja en la segona edició de l'obra, del 1845.⁷ De fet, a part del valor intrínsec d'aquesta part, que més endavant comentarem, hem de tenir en compte que aquest *Curso* era un manual redactat d'acord amb els plans d'estudi vigents per a l'ensenyament mitjà de l'època, que incorporava al començament la gramàtica dins l'estudi de la filosofia; però, com que a partir del 1945 l'estudi de la gramàtica ja se n'havia segregat, no tenia, doncs, una utilitat immediata la inclusió d'aquesta matèria en el dit manual.

Aquestes aportacions, tant la de Martí com sobretot la de Balmes, representen un avenç considerable en l'àmbit català, on els coneixements en aquest camp, limitats a un objectiu pedagògic, eren bastant pobres. Per exemple, el mateix any de la publicació de la *Filosofia elemental* de Balmes, el 1847, aparegué la *Gramàtica catalana-castellana* de Magí Pers i Ramona, que diu: «la pronunciació de las lletras de la llengua castellana es igual á las de la catalana, menos la C, G, J, Z, que requeríen la viva veu de qui sábia pronunciarlas» (p. 9). Cal dir que a Menorca, Antoni Febrer i Cardona (1761-1841) afinava bastant més en la descripció dels sons del llenguatge en menorquí, segons l'estudi que Jordi Ginebra ha fet recentment de l'obra d'aquest gramàtic, que encara roman inèdita. Segons Ginebra, els models d'aquest autor eren bàsicament francesos de la Il·lustració de caràcter pedagògic, principalment Rollin, Restaut i de Wailly.⁸

2. LA IL·LUSTRACIÓ

Durant aquest període, i dins el corrent de la «gramàtica general», a més de l'especulació de caràcter logicoracionalista, hi hagué també un procés considerable en el coneixement acústic i articulatori del llenguatge humà, basat en l'observació i en l'experimentació, és a dir, de caràcter més aviat empíric. La fonètica de l'època es va po-

7. Jaume ROURA, *Ramon Martí i d'Eixalà i la filosofia catalana del segle XIX* (Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1980).

8. Jordi GINEBRA I SERRABOU, *L'obra gramatical d'Antoni Febrer i Cardona (1761-1841)* (Maó, 1996), ps. 89-115. Veg. també Maria PAREDES I BAULIDA, *Antoni Febrer i Cardona, un humanista il·lustrat a Menorca (1761-1841)* (Barcelona, 1996), ps. 125-131.

der beneficiar dels avenços de la descripció fisiològica correcta dels òrgans de la fonació, sobretot de la glotis, i de la funció de les cordes vocals en la producció dels sons del llenguatge articulat, que al començament hom creia que afectava només les vocals, de manera que, com veurem, consideraven la diferència entre *b* i *p*, per exemple, no pas com una oposició entre consonant sonora i consonant sorda, sinó entre feble i forta.⁹

El representant més característic d'aquest corrent, almenys durant el segle XVIII, fou Nicolas Beauzée (1717-1789); ultra la redacció amb Dumarsais dels articles corresponents per a l'*Encyclopédie*, que fou publicada entre 1751 i 1772, d'entre els quals podem assenyalar com a ben típics, *consonne* (tom IV, ps. 51-57), *syllabe* (tom XV, ps. 715-719) i *voyelle* (tom XVII, ps. 478-481), Beauzée publicà el 1767 la seva famosa *Grammaire Général ou exposition raisonnée des éléments nécessaires du langage pour servir de fondement à l'étude de toutes les langues*, on recull críticament les aportacions anteriors, que tingué nombroses reedicions fins i tot ja dins el segle XIX.¹⁰ Ja en el període dels «Idéologues», i seguint la línia marcada per Beauzée, tingué també una gran difusió l'obra de Destutt, comte de Tracy, *Éléments d'Idéologie*, publicada el 1804 i reeditada també posteriorment;¹¹ la segona part d'aquesta obra és dedicada precisament a la *Grammaire*, que tracta també de l'escriptura i dels sons del llenguatge. Aquestes són

9. Segons A. AUROUX, *op. cit.*, nota 1, «Les progrès de la phonétique physiologique sont venus des médecins (voir la synthèse d'Albrecht von Haller (1708-1777), *Elementa physiologicae corporis humani*, 1757-1766, vol. 3, *Respiratio*, vox) qui sont peu à peu parvenus à une représentation physiologique correcte des organes de la phonation» (ps. 600-601), i en aquest sentit, «Ferein, qui a travaillé en comparant les appareils phonatoires de différents mamifères [*Mémoires de l'Académie Royale des Sciences*, Scéance du 15 nov. 1741. Paris, 1754] ... assimile ce que l'on appelait alors "les lèvres de la glotte" à des cordes vibrantes (d'où la proposition du nom de "cordes vocales" qui s'imposera). Il s'agit là d'une découverte fondamentale que rend seulement possible le rapprochement de l'acoustique et de la physiologie: la glotte est connue des Grecs et des Latins, sa nature musculaire assez bien décrite, seulement son importance pour la parole humaine ne tient pas, comme c'est le cas pour les lèvres buccales auxquelles on la compare, à l'ouverture, mais à la vitesse de vibration» (p. 601).

10. N'hem pogut consultar per a aquest treball l'edició «revue et corrigée avec soin», publicada a París per Auguste Delalain, el 1819.

11. N'hem pogut consultar la segona edició, publicada a París per Mme Ve Courcier, el 1817.

les obres més representatives de l'època en el camp de la gramàtica general, de les quals partien tant Martí i d'Eixalà com també Balmes; abans de valorar, doncs, l'obra d'aquests, haurem de descriure tant la de Beauzée com les aportacions de Destutt en relació amb els sons del llenguatge.

2.1. *Nicolas Beauzée*

Aquest autor, en el capítol I de la seva *Grammaire général* dedicat a «Des Voix simples et des lettres Voyelles», comença dient que podem distingir en la parla dues menes d'elements: la veu simple i l'articulació. Més endavant diu que conservarà el nom general de *sons* per als elements de la parla representats per les lletres, i anomenarà especialment *veus* i *articulacions* les dues menes de sons representats per les vocals i per les consonants, considerades aquestes simplement com a lletres. Respecte de les veus, parteix únicament de la llengua francesa, considerada per ell mateix «la langue générale de l'Europe» en l'endreuca dirigida a l'Académie française (p. I), (malgrat que es tracta d'una «gramàtica general», és a dir, d'una *ciència* i no pas d'una «gramàtica particular» o *art*, segons la distinció que fa ell mateix en el prefaci de l'obra); i afirma que «em sembla que ha admès vuit veus fonamentals», de les quals es deriven, per alguns canvis molt lleugers, les altres veus simples emprades per nosaltres, que són *a* (*cadre*), *ê* (*tête*), *é* (*bonté*), *i* (*misère*), *eu* (*meunier*), *o* (*poser*), *u* (*lumier*), *ou* (*poudre*). Com que la descripció i la classificació de les veus es fa a partir d'aquesta base francesa, és evident que ni Martí ni Balmes, que no es basaven precisament en el francès com veurem, sinó en el castellà, no hi van poder treure massa profit. Encara que també es basi en el francès, més interessant per als nostres autors eren les descripcions que feia Beauzée de les articulacions, que segons ell poden ésser *orgàniques* o *aspirades*. Les articulacions orgàniques, formades per la intercepció de so ocasionada pel moviment de l'òrgan bucal, es poden considerar sota quatre aspectes diferents:

a) En relació a la part orgànica

1r. Les *labials*, produïdes pel moviment dels llavis, són les primeres en l'ordre natural: *m, p, b, v, f*.

2n. Les *linguals*, produïdes pel moviment de la llengua, són les més nombroses, perquè la llengua és la part orgànica principal per a la producció de la parla.

b) En relació a la sortida per on s'opera l'explosió

1r. Les *nasals* són les que fa refluir pel nas una part de l'aire sonor: labial nasal *m*, lingual nasal *n*.

2n. En les *orals* tot l'aire surt per la boca. Són la resta de les articulacions perquè no hi ha una altra sortida. Les *orals*, al seu torn, es divideixen en dues classes segons es presenta l'obstacle format pel moviment de la part orgànica mòbil:

— *mudes*, amb intercepció total de l'aire sonor, que poden ésser *labials* (*b, p*) o *linguals* (*d, t, g, q, l, r*).

— *sibilants*, amb intercepció imperfecta de l'aire sonor (xiulet), que poden ésser també *labials* (*v, f*) o *linguals* (*z, s, j, ch*).

Beauzée hi afegia que, com fa ell, alguns gramàtics han donat a aquestes articulacions el nom de *semivocals*. També diu que fins ara es consideraven *mudes* les que tenen el nom començat per consonants (*be, ce, de, ka, pe, quu, te, zeta*) i *semivocals* si el nom comença per vocal (*efa, ela, ema, ena, erra, essa, ics*), però que es tracta d'una distinció ben quimèrica i convencional perquè, per exemple, en grec s'anomena *lambda* la *ela*; per contra, no ho és la que ell adopta, perquè es fonamenta en la manera en què es presenta l'obstacle format per la part orgànica, que és igual arreu per a la producció d'un mateix so.

c) Diferències pel mecanisme que produeix les *linguals*

1r. Les *mudes* es divideixen en:

— *dentals*, si la punta de la llengua es recolza contra l'arrel de les dents superiors: *d, t* (és el mateix mecanisme que per a l'articulació de la nasal *n*).

— *guturals*, si la punta de la llengua es recolza contra les dents inferiors, a fi que l'arrel d'aquesta part orgànica, que és veïna de la

gola (*gutturalis*), s'elevi per a interceptar la veu en aquesta regió (g, q).

— *líquides*, són, d'acord amb el llenguatge rebut, la *l* i la *r*, que Beauzée inclou entre les *mudes* malgrat que, a diferència de les anteriors, no són pas pròpiament oclusives. La primera depèn d'un sol cop de la llengua vers la part del paladar que s'aproxima a les dents. La segona és l'efecte d'un bellugueig viu i reiterat de la llengua. Aquestes articulacions s'alien tan bé amb les altres que no sembla que facin conjuntament més que una modificació instantània de la mateixa veu; sens dubte es refereix a les combinacions del tipus *muta* (oclusiva) *cum liquida*.

2n. Les *sibilants* es divideixen també en:

— *dentals*, si la sibilació s'executa cap a la punta de la llengua recolzada contra les dents (z, s).

— *palatals*, si la sibilació s'executa a l'interior de la boca, entre el centre de la boca i el paladar (j, ch).

d) Segons el grau de força amb què es fa l'explosió

1r. *Constants*, si l'explosió es fa constantment amb el mateix grau de força: són les nasals *m* i *n* i les líquides *l* i *r*.

2n. *Variables*, si l'explosió es fa amb diferents graus de força, de manera que no poden assignar a cada disposició mecànica dels òrgans més que dues articulacions variables, o més aviat variades: l'una feble i l'altra forta. Parelles d'articulacions variables:

— labials *mudes*: *b* feble i *p* forta

— labials *sibilants*: *v* feble i *f* forta

— linguals *mudes* i *dentals*: *d* feble i *t* forta

— linguals *mudes* i *gutturals*: *g* feble i *q* forta

— linguals *sibilants* i *dentals*: *z* feble i *s* forta

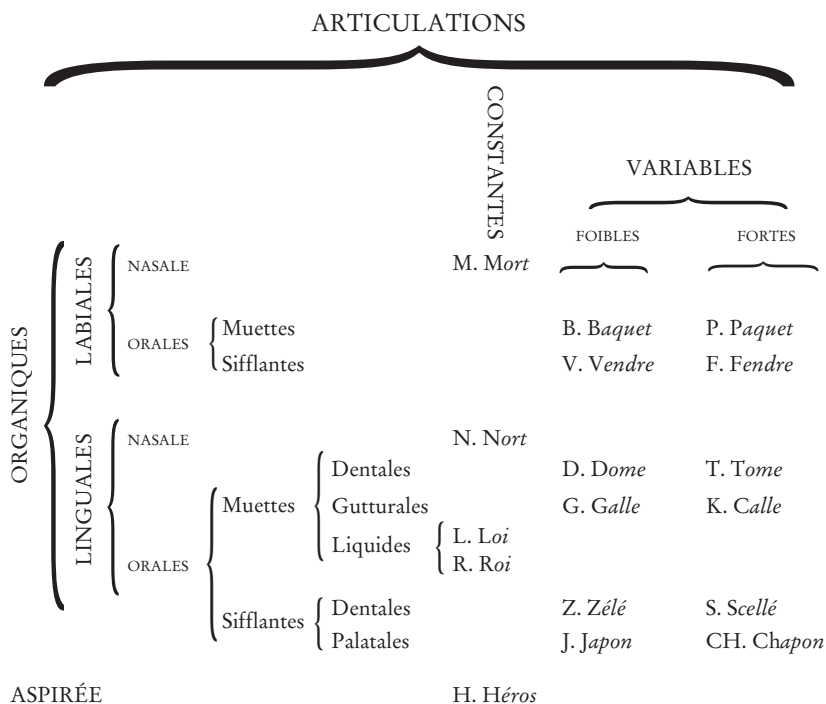
— linguals *sibilants* i *palatals*: *j* feble i *ch* forta

Com hem dit abans, es tracta d'una veritable oposició entre sonores (febles) i sordes (fortes), però aquesta classificació entre febles i fortes, que no deixa d'ésser correcta, és anterior al descobriment de funció de les cordes vocals en la producció de les articulacions del llenguatge.

Després de tractar les articulacions orgàniques, Beauzée passa a considerar l'aspiració. Segons ell, l'articulació aspirada és la que neix de l'aflluència extraordinària i accelerada de l'aire que surt dels pulmons, com la que podem sentir al començament dels mots francesos *hameau*, *héros*. També afirma que no tots els gramàtics reconeixen que l'aspiració sigui una articulació i que la lletra *h* sigui una consonant, però que ell ha provat que la natura d'una articulació consisteix en l'explosió sensible i distintiva de les veus i que l'aspiració és veritable explosió.

Finalment i sota l'epígraf *Dificultats resoltes* tracta un parell de qüestions problemàtiques: 1) No creu en la distinció del gramàtic Duclos que el so de *q* i el de *g* siguin més o menys forts en els mots diferents, perquè els moviments orgànics respectius són sempre els mateixos i les diferències, en tot cas, vénen donades per les veus (vocals) a què s'afegeixen. 2) Respecte de les articulacions «mouillées», palatals, fortes: *gn* de *regne* i *ll* de *paille*, i feble *ï* d'*aïeul*, d'acord amb la classificació de Duclos, Beauzée no considera que es tracti de veritables articulacions. Segon aquest autor la *ï* feble «mouillé» és simplement una vocal; i respecte de les fortes opina que en els mots com *feuillage*, *semillant*, etc., els qui parlen més bé no fan sentir, a la seva orella, més que l'articulació ordinària *l* seguida dels diftongs *iage*, *iant* en els quals la veu prepositiva *i* es pronuncia sordament, i en els mots com *paille*, encara que la lletra *l* no vagi seguida de cap diftong escrit, sentim (sentia) fàcilment un diftong pronunciat *ie*. Sens dubte Beauzée parteix en aquests casos de la pronúncia ioditzant francesa, que ja devia ésser bastant general, però és més estrany que pensi que *gn* sigui també una *n* seguida d'un diftong en què la veu prepositiva és una *i* pronunciada amb una rapidesa extrema. Considera que la confusió ve de l'ortografia habitual i per això lloa que els espanyols, en lloc de *gn*, emprin només la lletra *n* sobreposada per una titlla *ñ*, que és el signe de la vocal omesa després de la consonant.

D'acord amb aquesta doctrina, Beauzée establí un quadre o taula general de les articulacions, que reproduïm a continuació per tal com serví de model per a les classificacions ulteriors.



2.2. Destutt, comte de Tracy

Aquest autor en el capítol V de la seva *Grammaire*, després de tractar del naixement i del desenvolupament de l'escriptura, passa a considerar les quatre qualitats per les quals els sons de l'òrgan vocal afecten l'òrgan auditiu, que són la *veu*, l'*articulació*, el *to* i la *durada*; segons ell les dues darreres no se solen representar en l'escriptura més que per petits signes situats fora de les línies i com accessoris, i són precisament d'aquestes darreres qualitats de què parla primer. Respecte del *to*, al qual no atribueix cap funcionalitat distintiva, afirma que com que la gamma de la veu parlant és bastant menys estesa que la de la veu cantant, bastarà de remarcar en la primera tres graus de *to*: els *tons greus*, els *tons aguts* i els que no són ni l'un ni l'altre, és

a dir que són a l'uníson del *to ordinari* del discurs. Respecte de la *durada*, a més de constatar que tant en la pronunciació més ràpida com en la més lenta hi ha igualment *llargues* i *breus*, considera que el *xevà*¹² (*schéva* en francès) és una veritable veu, que es troba necessàriament després de qualsevol articulació que no va seguida d'una altra veu, com l'aspiració feble és una altra articulació que es troba inevitablement abans de qualsevol articulació; en una paraula, aquest *xevà* és una veritable *e* muda, però més breu que les vocals reconegudes com les més breus, que és ben apropiat perquè sigui considerat com a unitat de durada, i que per a comptar suficientment els temps en el discurs basta de remarcar-hi si les breus duren tant com dos, tres, quatre o cinc *xevà*.

Pel que fa a la *veu*, afirma que només tenim cinc vocals, però que és evident que tenim més de cinc veus. Com Beauzée, parteix en aquest cas de la llengua francesa, d'acord amb la qual fa distinció entre obertes, mitjanes i tancades i també de durada i de to, més el *xevà* i les nasals. En total considera disset veus: *â, a, ê, è, é, i, o, ô, e, eu, eû, u, ou, an, ein, ou, un*. Quant a l'*articulació* diu que, havent examinat amb atenció totes les articulacions (és a dir, les franceses) troba que Beauzée les ha distingides i les ha classificades perfectament; però hi afegeix:

(...) em sembla que no té raó de retallar el nombre de les articulacions reals, la «mouillée» nasal *gn* de *regne*, i la «mouillée» líquida *ill* en *paille*, que els autors de Port-Royal havien admès; i manifesto que totes les raons que dóna en suport de la seva opinió no em persuadeixen; també trobo que té raó de no fer, com Duclos, una articulació de la *i* amb dièresi del mot *païen*, i d'altres semblants, i de no admetre diferents *gue* i diferents *ka*.

A més a més, jo penso, com hem vist, que, per conservar l'analogia i fixar bé les idees sobre el mecanisme de la paraula, hem de marcar sempre una aspiració feble davant totes les vocals que escrivim sense articulació; perquè repeteixo, no hi pot haver veu sense articulació ni articulació sense veu.

És perquè hem desconegut aquesta veritat, que no escrivim ni les *xevà* després de les consonants, ni les aspiracions febles davant les vo-

12. Mot pres de l'hebreu en el sentit de «vocal neutra molt greu».

cals; i es aquesta negligència la que ha perpetuat l'error, el qual ha escampat molta foscor sobre el mecanisme de l'escriptura alfabètica.

Per consegüent, jo reportaré l'articulació aspirada entre les articulacions variables; representaré l'aspiració feble amb un caràcter qualsevol, que pot ésser una mena de mitja *h*, com ara el signe (...) i presento aquesta taula de Beauzée, incloent-hi vint articulacions simples i distintes, en lloc de disset (ps. 347-348).

A continuació reproduïm aquesta taula, on podem observar que Destutt afirma que, contra el parer de Beauzée, es decideix a posar les líquides entre les variables, perquè són quasi tan anàlogues entre elles com totes les altres, però continua incloent les líquides entre les mudes, com també la líquida palatal. També precisa que les nasals i les *mouillées* són les úniques articulacions aïllades, perquè les nasals, l'u-

ARTICULATIONS

	CONSTANTES OU ISOLÉES	VARIABLES OU JUMELLES		
		FAIBLES	FORTES	
ORGANIQUES	LABIALES { Nasale Orales { Muettes Sifflantes	M. Mort		
			B. baquet V. vendre	P. paquet F. fendre
	LINGUALES { Nasale Nasale mouillée Orales { Muettes { Dentales Gutturales Liquides* Liq. Mouillée Sifflantes { Dentales Palatales	N. Nort Gn. Règne		
	<i>ill.</i> Paille	D. dôme G. galle L. loi	T. tome K. calle R. roi	
		Z. zélé J. japon	S. scellé Ch. chapon	
Aspirées		I-. amour	H. héros	

* Je me détermine, contre l'avis de Beauzée, à mettre les liquides parmi les variables, parce qu'elles ont presque autant d'analogie ensemble que toutes les autres.

Les nasales et les mouillées sont les seules articulations isolées, parce que des nasales, l'une est labiale et l'autre linguale; et des mouillées, quoique toutes deux linguales, l'une est nasale et l'autre liquide, ce qui fait qu'on ne peut les réunir.

na és labial i l'altra lingual; i les *mouillées*, encara que totes dues siguin linguals, l'una és nasal i l'altra líquida, de manera que no les podem agrupar.

3. RAMON MARTÍ I D'EIXALÀ

De la doctrina de Beauzée i de Destutt partia Martí, el qual s'intitulava «professor d'ideologia, per a la redacció de la part 2^a dedicada a la *Gramática General*» del seu *Curso de Filología Elementar*, del 1841, a què ens hem referit al començament. En aquest cas es tractava de resumir i d'adaptar, sobretot pel que fa als sons del llenguatge, la doctrina esmentada, basada en la llengua francesa, a un públic hispànic que llavors tenia com a llengua bàsica de cultura el castellà. És molt probable, doncs, que Martí tingués en compte el que s'havia escrit sobre aquesta llengua, com ara alguna edició de l'*Ortografía de la Lengua Castellana* que va compondre la Real Academia Española, per exemple la novena «notablemente reformada y corregida» que es va publicar el 1820 i que s'estén bastant en la descripció dels sons del llenguatge.

L'estudi d'aquests sons del llenguatge és inclòs en el capítol V de l'esmentada part segona del *Curso*, que es titula «De los sistemas de signos que tienden a perpetuar las ideas y en particular del sistema alfabético», en el qual, seguint explícitament Destutt, analitza en primer lloc la història dels sistemes d'escriptura, un tema llavors en ple desenvolupament a causa de les troballes arqueològiques a Egipte i en el Pròxim Orient, que fou la base dels estudis de Champion. Martí descriu tres tipus de sistemes de representació de les idees. a) Sistemes primitius, que es basen en la simple repetició, és a dir, en la imitació directa: «en la infancia de la civilización, la repetición sola es bastante para conservar la memoria de las ideas que entran en el círculo de la vida» (§ 123); b) Sistemes de transició que van de la pintura als jeroglífics; c) Sistemes analítics, que es basen en el llenguatge, primerament el sil·làbic i finalment l'alfabètic, que es fonamenta en «el análisis del lenguaje oral, llevado hasta el último punto» (§ 225). Tot i que té en compte l'obra de Destutt per a aquest estudi,

Martí no s'està d'exposar reflexions pròpies i fins i tot discrepants, com quan, davant l'afirmació d'aquell en el sentit que no és possible que un poble per si mateix hagi passat del sistema jeroglífic al sil·làbic i l'alfabètic, Martí, contràriament, creu que «así como desde la pintura puede llegarse por grados al sistema geroglífico, desde esta especie de escritura puede pasarse a la silábica, sin que sea necesario un cambio momentáneo. El citado escritor [Destutt] dijo muy bien que cada geroglífico representa directamente la idea á la cual corresponde, más olvidó que no podía dejar de representar el signo oral, pues es inseparable de esta» (§ 223). A més, després d'exposar la seva opinió respecte «de que manera el uso de los geroglíficos puede haber conducido al de los signos silábicos» (§ 224), en una nota al final d'aquest paràgraf no s'està de dir que «después de haber expuesto de esta manera en mi clase la formación del sistema silábico, tuve el gusto de ver que mi opinión se hallaba conforme en el fondo con la de Degenrado [és a dir, del Baró de Gerando, de qui hem parlat abans]: véase, *Histoire comparée des systèmes de philosophie*, tome 1, pàg. 291 ...» (p. 176).

Després de tractar el sistema sil·làbic, passa a explicar el sistema alfabètic, que és on descriu els sons del llenguatge. Considera que la síl·laba és una unitat de so (*sonido*), la base de la qual és la *veu* (*voz*), representada per les vocals i modificada per l'articulació (*articulación*), d'acord amb Beauzée (§ 227). A més, independentment d'aquests components, el so pot ésser agut o greu, «cuya circunstancia se conoce con el nombre de *tono*» (§ 229); i també podem observar «el tiempo que dura el sonido ... que es una idea que resulta de la comparación de los momentos del sonido que percibimos, con los que se han empleado para la producción de otro» (§ 230). Passa ara a una segona anàlisi, la de «les modificaciones ó diferencias que se adviertan ó puedan advertir en cada una de las circunstancias del sonido; y de aquí nos resultará el número de signos de que debe componerse un alfabeto completo» (§ 231). En primer lloc les «Modificaciones que pueden notarse en la *voz*» (§ 232). Considera que «tenemos dos *a*, una abierta y otra cerrada: la ortografía castellana no marca las diferencias en este punto, y la pronuncia por punto general es cerrada» (ps. 181-182); també «dos *e*, la una abierta y la otra cerra-

da; las que tampoco distingue la ortografía castellana, siendo cerrada al igual que la de la *a* la pronunciación» mes «la *e* muda, que si bien no la nota nuestra ortografía, se hace sentir mas ó menos despues de consonante no seguida de vocal; y es indispensable que asi sea, porque no puede darse articulación alguna sin que haya sonido, y este és imposible sin la modificacion ó circunstancia llamada *voz*» (p. 182), on veiem un reflex de les elucubracions de Destutt respecte de la composició de la síl·laba.

Diu que «en cuanto á la *i* no se encuentra diferencia notable» i que «la *o* de la misma manera que la *a* y la *e* puede ser abierta ó cerrada ... inclinándose por lo general la pronunciación, más bien á ser cerrada que abierta. Sin embargo hay casos en que debe pronunciarse abierta ... y sucede cuando la *o* viene en seguida de la *a*, como en *Callao*, *Cunrazao*» (p. 182). També «la *u* puede tambien ser abierta o cerrada ... diferencia que se advierte perfectamente en el idioma francés [es refiereix sens dubte a la *u* palatal], pero que no ha entrado para nada en la formacion del nuestro, siendo en él constantemente abierta [és a dir, no palatal]» (ps. 182-183). També considera l'existència de nasals: «Ademas la *a*, la *e*, y la *o* cerradas y la *i* pueden pronunciarse retumbando el sonido en la nariz, según sea la articulacion que les sigue, así que tenemos otras cuatro voces que unidas á las demas forman las catorce que hemos indicado» (p. 183), que contrasta amb les disset que comptava Destutt partint del francès. Cal dir, però, que el còmput de Martí inclou la *u* palatal d'aquesta llengua malgrat que no existeix en castellà.

Respecte a les «Modificaciones en la articulacion» (§ 233-238), després de distingir les realitzacions orgàniques de les aspirades passa a tractar les primeres. La primera distinció que fa és entre *labials* (*m, b, p, v, f*) i *linguals* (*n, ñ, d, t, g, l, q, r, z, c, ch, s*) (§ 235). Seguidament entre *nasals*: «cuando la explosión se verifica en parte por el conducto de la nariz ... tales son, la *n*, la *m* y la *ñ*» (§ 236), i la resta, de caràcter oral. A continuació, segons el «modo como se presenta el obstaculo de la parte movible del órgano» en *mudes*, *sibilants* («*silvantes*») i *liquides*. Les mudes «son las que nacen de la total distincion del aire sonoro; y a esta clase pertenecen las *labiales b* y *p*, así como las *linguales d, g, q*», advertint en nota que la *q* «es equivalen-

te a la *k* y la *c* en ciertos casos». Quant a les sibilants, que «son las que resultan de una detencion incompleta», hi inclou les labials *v* i *f* i les linguals *z*, *s*, *ch*.

Com hem pogut observar suara, al contrari del que fan Beauzée i Destutt, Martí té l'encert de no incloure les líquides dins les mudes, però no està tan encertat quan descriu la manera com es produeixen: «Las *líquidas* resultan de un movimiento de la lengua sin tomar un punto de apoyo: son unicamente dos, la *l* y la *r*. Podrían referirse, según se ve, á la especie de las *silvantes*, pues no se verifica en ellas total interrupción del aire sonoro, pues no les conviene enteramente el nombre» (§ 236). De fet la mancança més greu en aquest sentit era de no haver descobert encara el caràcter lateral de la *l* (i de la *l* palatal).

A continuació, considerant les articulacions linguals «relativa-mente á la parte donde se apoya, se eleva ó se repliega la lengua para modificar la salida del aire sonoro», les divideix en *dentals* (*n*, *ñ* —que en realitat és palatal—, *d*, *z*, *t*, *s*, *c* —és a dir, la *c* castellana davant *e* i *i*, que equival a la *z*); *palatals* (la *ch* i la *j* francesa); i *guturals*, «que para producirlas se repliega la lengua hacia la garganta, tales son la *g*, la *j* española i la *q*» (§ 237). Com hi podem observar, a més de no incloure-hi les líquides, que de fet també són linguals, se'n descuida la *l* palatal (*ll* en castellà), potser perquè en aquest cas seguí Beauzée, que com hem vist no considerava que fos una veritable articulació, però basat en la pronúncia francesa, ni tampoc la *n* palatal (*ñ* en castellà); però en tot cas Martí sí que inclou la *ñ* entre les articulacions.

Per últim divideix les articulacions en «*aisladas*» i «*gemelas*» (§ 238). Es tracta d'una terminologia presa de Destutt que, com hem vist, classifica les consonants en «constants ou isolées» i «variables ou journalles». Martí tracta en primer lloc les «gemelas» i inclou en aquesta classe «toda articulacion que puede juntarse con otra, al afecto de formar una compuesta del mecanismo de las dos, y sin que se note la mediacion de voz alguna, como en *cla*, *dra*, *pla*», és a dir, les que formen el grup *muta cum liquida*, encara que en la taula de les articulacions que presenta també apareix entre les «gemelas» la «*R fuerte*» de «*Reyno*» que no es pot ajuntar amb cap altra. I també hi podem observar que no divideix aquestes «gemelas» entre febles i fortes com

fan Beauzée i Destutt, és a dir, que no ofereix cap tret distintiu entrem *b* i *p* per exemple, sense explicar-ne els motius. Respecte de les «aisladas», en fa una definició confusa: «aquellas cuyos movimientos productores no pueden juntarse sin que se deje percibir una voz al pasar del uno al otro, como en *Scipion*. Son de carácter aislado, la *m*, la *n*, la *ñ*, la *h*, la *ch*, la *s*, la *z* y la *c*, cuando no equivale á la *k*: las demas son variables» (és a dir «gemelas»).

En aquest mateix paràgraf tracta de l'aspiració; seguint la teoria de Destutt que no pot haver-hi veu sense articulació, potser sense gaire convenciment, diu només: «En quanto a la aspiración, solo puede distinguirse entre su mayor ó menor fuerza». Per això en la taula que estableix, i que presentem a continuació, on «se encuentran reunidos los resultados del análisis que acabamos de hacer», hi figuren dues preteses aspirants, no pas entre les variables (o «jumelles») com fa Destutt, sinó en les «aislades»: la A d'«Amor» (segons Destutt la mitja hac d'«amour») i la H de «Huevo», malgrat que en castellà no existeix tal aspiració, almenys en la pronunciació culta o correcta, d'acord amb la definició de T. Navarro Tomás,¹³ que és a la que sens dubte Ramon Martí es referia. Aquest autor considera, doncs, que «el número de articulaciones bien distintas, atendiendo el estado general del arte de pronunciación [i quan parla d'«art» d'acord amb la terminologia de l'època es deu referir a una llengua concreta, en aquest cas el castellà], son diez y ocho», però diu «podrian ser sin duda en mayor número (...)» (§ 239).

I respecte de la taula, a més de la incongruència que comporta el fet d'establir parelles no diferenciades, com les dentals Z i S, en la columna de les «aisladas», hi poden observar la contradicció de considerar aquí la J de *jarro* entre les palatals (com si fos un *j* francesa) mentre que abans havia dit correctament que es tracta d'una articulació gutural.

Acaba Martí aquest capítol comentant les diferències en el to (§ 240) seguint en aquest cas Condillac, i de duració (§ 241) i les necessitats de l'alfabet «para ser completo» (§ 242).

13. T. NAVARRO TOMÁS, *Manual de pronunciación española* (Madrid, 1971), ps. 8-9.

ARTICULACIONES

		AISLADAS		GEMELAS	
ORGÁNICAS	Labiales	{ Nasal { Orales {	{ Mudadas { { Silvantes {	M. Muerte	B. Brotar P. Pronto V. Virtud F. Frasco
	{ Orales { { Silvantes { { Dentales { { Palatales {	{ Mudadas { { Dentales { { Palatales {	Z. Zona S. Santo J. Jarro Ch. Chanza	L. Ley R suave Marina R fuerte Reyno	
					{ Líquidas {
Aspiradas	{ Débil { Fuerte				

4. JAUME BALMES

4.1. *Filosofía elemental*

Balmes no havia inclòs les qüestions estrictament lingüístiques en la seva *Filosofía fundamental*, del 1846, tot i que hi tracta de les «Observaciones sobre la relación de las palabras con las ideas». Però, per contra, i potser degut al seu caràcter més escolar, en el *Curso de filosofía elemental* que publicà l'any següent,¹⁴ com hem dit al principi, va dedicar una part de l'obra a la «Gramàtica general o filosofía del lenguaje». Dins aquesta part el tractament dels sons del llenguatge co-

14. Per a aquest estudi hem emprat l'edició en un volum publicada l'any 1944 per l'editorial Balmesiana de Barcelona amb el títol *Curso de Filosofía Elemental*, que es basa en l'edició crítica de les *Obras completas* de Balmes per I. Casanovas (Barcelona, Biblioteca Balmes, 1925-1927, vols. XXI-XXIII).

mença en el capítol IV «Los gestos arbitrarios y la voz», on fa una descripció fisiològica de la producció de la veu humana: «El aire arrojado por los pulmones con cierta fuerza produce un sonido, y este, modificándose de varias maneras, constituye la voz y la palabra. Una aspiración fuerte produce un ruido sordo, algo mayor que el de la ordinaria; para que se llame voz, se necesita la sonoridad que resulta de la vibración de los órganos por donde pasa el aire ...» (§ 23). Balmes insisteix en la relació entre sonoritat i veu humana: «... arrojado de los pulmones el aire pasa por la traquarteria y llega a la laringe, la que, como formada de cartílagos elásticos, le da un movimiento vibratorio de que resulta el sonido. Hasta aquí sólo tenemos la voz, en la que suena una vocal más o menos clara según la posición de las partes de la boca. De la combinación de estas posiciones resulta la palabra con su asombrosa variedad» (§ 25).

Respecte d'aquesta descripció bastant precisa de l'aparell de la fonació, és interessant la informació següent que reporta Ignasi Casanovas, biògraf de Balmes: «Afegeix Garcia de los Santos que per escriure l'*Estética* [de la *Filosofía Elemental*] va fer estudis especials de fisiologia, a la qual era molt aficionat. Té el biògraf [Garcia de los Santos] particular autoritat en aquest punt, perquè es tracta de la seva professió, tota vegada que feia la carrera de medicina. També degué sentir la necessitat de consultar moltes coses de física, perquè entre els seus papers es troba una anotació de les millors obres d'aquesta ciència, que degué demanar a un professional».¹⁵

Balmes, doncs, estava al corrent del avenç de les ciències experimentals, la qual cosa li va permetre de descriure bé la funció de la vibració les cordes vocals, els «cartílagos elásticos» de la laringe, en la producció de la sonoritat del llenguatge humà, que ell limitava encara a les vocals, és a dir, que no era extensiva a les articulacions representades per les consonants. Per contra, no descriu, com veurem, la funció de les fosses nasals en la producció d'alguns sons, que es caracteritzen precisament per la ressonància nasal, i per això Balmes té dificultats a l'hora de descriure'ls i de classificar-los; així, només diu,

15. Ignasi CASANOVAS, *Balmes: la seva vida, el seu temps, les seves obres* (Barcelona, 1932), II, p. 664.

com de passada: «Si la emisión es hacia delante y algo nasal, se forma la *n*, *na*» (§ 53) «L *m* tiene algo de nasal» (§ 54) i «... *m*, que és algo nasal» (§ 55). És sorprenent aquest fet, perquè les nasals, vocals i consonants, figuraven en els quadres anteriors de Beauzée i de Destutt de Tracy, basats en la llengua francesa, i també en el de Martí i d'Eixalà, basats en el castellà, pel que fa a la *m*, la *n* i la *ñ*. No sabem si Balmes hi tenia alguna objecció, o simplement que es tracta d'una qüestió que no havia tingut prou temps d'estudiar; això sembla estrany però no és impossible si tenim en compte les presses amb què redactà la *Filosofia Elemental*, que Balmes ja no va poder revisar en una segona edició.

4.2. Vocals

El capítol V, dedicat a «La formación de los sonidos», és ben interessant per les descripcions que s'hi fan. Per a les vocals parteix de la *a*: «Emitiendo el aire con esfuerzo puramente gutural y la boca abierta, dejando en su posición natural la lengua y los labios, se forma la *a*». A continuació descriu les vocals anteriors *e*, *i* segons el grau d'obertura i la direcció de l'expiració: «Para la *e* necesitamos arrojar el aire en dirección angular a la *a*, acompañándolo de una ligera contracción de lengua y labios. Si el aire es arrojado contra la bóveda del paladar, cerca de la raíz de los dientes, resulta la *i*». Respecte de les vocals anteriors, remarca el tancament progressiu de la boca i la labialització: «Arrojando el aire en la dirección de los labios, puestos en forma de tubo o canal, suena la *o*. Por fin, si este tubo se estrecha más con la contracción y aproximación de los labios, se forma la *u*.» (§ 26).

Encara que, seguint la tradició, parteix de cinc vocals bàsiques (considerades en la pràctica no solament com a simples signes gràfics sinó amb un caràcter anàleg, és a dir, semblant, al nostre concepte de fonema), també es refereix a altres sons vocàlics, i distingeix en primer lloc entre vocals obertes y tancades: «Cada una de las cinco vocales *a*, *e*, *i*, *o*, *u* exige una posición particular en los órganos; de donde resulta que si estas posiciones no están bien marcadas se formarán sonidos intermedios. Así entre la *a* y la *e* hay la *e* abierta, como en *Pedro* y *café*. La *e*, a medida que se hace más abierta, se aproxima a la *a*, y ha-

ciéndose más cerrada se acerca a la *i*» (§ 27). Balmes, que partia del castellà, assenyala encertadament, però, les limitacions vocàliques que presenta aquesta llengua: «La lengua castellana tiene sus vocales muy marcadas, y por consiguiente pocas gradaciones; así, carece de la *u* francesa, que es un sonido entre la *u* i la *i*; no conoce entre varios sonidos de la *o*, muy notables en otras lenguas, ni admite las vocales sordas, que se hallan en el francés, el inglés y en varios dialectos de España» (§ 28). Sorprèn que consideri obertes les vocals tòniques de *Pedro* i *café*, que segons T. Navarro Tomás han d'ésser tancades pel fet que es troben en síl·laba lliure,¹⁶ però possiblement corresponia a la pronúncia de Balmes quan parlava castellà. Pel que fa a les «vocales sordas» ... «en varios dialectos de España», potser hi incloïa la vocal neutra del català oriental.

A continuació Balmes tracta els components de la síl·laba (sense referir-se, però, a aquest mot tot i que en el § 51 l'esmenta ocasionalment), a partir de la vocal: «Los sonidos simples expresados por *a, e, i, o, u*, y sus gradaciones, se modifican de varios modos, según la posición de la lengua, del paladar y los labios ... *ba, ca, cha, da, fa*, etcétera ... Esta modificación del sonido simple resulta de la diversa posición del aparato oral o vocal; y se llama articulación. Las expresiones de los sonidos y articulaciones se denominan letras; las que designan el sonido simple, vocales; y las que significan la articulación, consonantes. *Vocales*, porque por sí solas forman la voz; *consonantes* [les cursives són seves], porque no suenan sino con la vocal. Hágase la experiencia y se notará que las vocales *a, e, i, o, u*, con todas sus gradaciones, se pronuncian sin necesidad de ninguna articulación: para pronunciar a no hay necesidad de decir *ba, ca*, etc.; y, por el contrario, para pronunciar *b, c*, etc. es preciso que pronuncie clara o sordamente alguna de las vocales. La razón de esto se halla en que sin vocal no hay sonido, y cuando hay sonido hay vocal; la voz es, por decirlo así, la substancia del sonido; la articulación o consonante no es más que una modificación, y no hay modificación sin cosa modificada» (§ 29).

Però Balmes en la pràctica no utilitza solament els termes de «sonido simple» i «articulación» per a referir-se als sons com a tals i a les

16. T. NAVARRO TOMÁS, *op. cit.*, p. 52.

seves modificacions, sinó que també emprà amb aquests sentits els mots «vocal» i «consonante» respectivament, i fins i tot «letra» amb el valor d'«articulación» o «consonante», per exemple quan es refereix a la *ll* (§ 42).

4.3. *Consonants*

Balmes comença l'estudi o anàlisi de les consonants amb una observació de caràcter general: «En cuanto a las consonantes, tienen las lenguas sus diferencias como en las vocales. A la francesa le falta la *j* de la española y ésta la *g* de la francesa» (§ 30), observació que es repeteix al final d'aquest capítol. Seguidament passa a descriure l'articulació de les consonants de manera sistemàtica, atenent sobretot a l'oralitat, però també en aquest sentit fa una consideració prèvia, ben interessant, de caràcter epistemològic: «Las consonantes se dividen en varias clases, según los órganos que a su función concurren principalmente. Parece ser que esta división no suele hacerse con la debida exactitud» (§ 31). Conscient d'aquestes limitacions seves i de la ciència del seu temps, potser per aquest motiu s'afanya a donar una informació ordenada, però no presenta un quadre tancat a la manera de Beuzée, de Destutt de Tracy o de Ramon Martí i d'Eixalà.

4.3.1. *Òrgans de l'articulació*

Balmes fa dues classificacions, interrelacionades, de les consonants. En primer lloc, segons els òrgans que intervenen en l'articulació, i en segon lloc, segons la regió de la boca on es produeix l'articulació, amb alguna al·lusió a la nasalitat. La primera classificació, segons els òrgans d'articulació, també es divideix de fet en dos tipus de consonants: a) les que es «pronuncian por cada uno de sus respectivos órganos, independientemente de los demás..., que llamaremos simples» (§ 35); b) «las completas» (§ 36), les quals, malgrat que no són definides explícitament, podem deduir fàcilment que són les que considera que en llur articulació intervé més d'un òrgan bucal.

a) Consonants «simples»

Comença tractant les «labials» (§ 32), que «son las que se forman con los labios [de fet, doncs, bilabials]: *b, p, m*»; constata l'afinitat entre *b* i *p* basat en comparacions entre formes llatines i romàniques diverses, entre les quals la catalana *roba: ropa, robe, roba; apertum: apertura, abertura*, etc. Encara que hi inclou el llatí, creiem que aquestes comparacions tenen un caràcter estrictament sincrònic, és a dir considerant el llatí com una llengua més, no pas com l'origen de les altres. Quant a la *m*, de moment no es refereix al tret de nasalitat, que esmentarà tímidament més endavant. Seguidament, les «palatinales son las que se forman con el paladar: *k*, igual a la *c*, antes de *a, o, u*. Propiamente hablando hay aquí una sola articulación, que se expresa con varias letras, *ca, que, ki*» (§ 33). Sorprèn d'antuvi aquesta classificació palatal de la [k], i que no hi inclogui el seu correlat sonor [g], que considerarà més endavant com a «palatalo-gutural» (§ 47). Les «guturales son las que se forman en la garganta, *j* o *g* antes de *e, i*», i a continuació es refereix a les varietats segons les llengües, particularment a l'hebreu, «según que la aspiración es más o menos fuerte ...» (§ 34), és a dir segons el grau de constrenyiment dels òrgans i de la fricació corresponent de l'aire. Veiem, doncs, com, per a Balmes, el terme «gutural» equival pràcticament a uvular. A continuació resumeix aquestes categories descrites, que ara anomena «simples» perquè considera que només hi intervé un òrgan respectivament, «aunque no siempre con la misma facilidad» (§ 35).

b) Consonants «completas»

En el tractament de les consonants «completas» (§ 36), Balmes aplica un mètode encara més inductiu: analitza primerament la formació dels sons per grups i denomina aquests grups d'acord amb les característiques afins que hi observa. A partir de la *b* (que considera un so simple per bé que és bilabial, com hem dit abans), analitza la producció de *v, ve*, en què intervenen les dents superiors i el llavi inferior, i de *f, fa*, en què «apretando un poco el labio con los dientes», hi passa l'aire «con alguna violencia i detención». Curiosament només inclou explícitament la *f* en la classificació resultant: «la *f* no debe llamarse labial, sino labio-dental» (§ 36), sense referència a la *v*, potser a

causa de la confusió entre *b* i *v* que devia observar en castellà i català. De fet, seguidament es refereix a l'afinitat de *b*, *v*, *p*, que és «la causa por qué se los confunde fácilmente en la locución» (§ 37).

A continuació descriu la producció de *t*, *ta*: «la lengua bien apretada a los dientes y despegada con esfuerzos», és a dir oclusiva i amb la tensió pròpia de les realitzacions sordes; *de*, *da*: «ajustada flojamente y despegada con blandura», menys tensa, doncs, com correspon al seu caràcter sonor, sobretot entre vocals; i altres articulacions similars però ja no oclusives, com la «*z* española»: «aproximada [la lengua] a los dientes», *th* «sonido medio entre la *z* española y las *d* y *t*, que pueden tener varios grados», i «por fin, aproximando mucho la lengua a la raíz de los dientes ... resulta la *s*, *sa*, que según se gradua mas o menos es más o menos silbante» (§ 38).

Després de la descripció anterior, Balmes procedeix a la classificació: «A estas letras las llamaremos, pues, lingüe-dentales, y son en castellano *d*, *t*, *z*, *s* ... porque a su formación concurren lengua y dientes». Però seguidament afirma: «Hay, empero, entre ellas una diferencia notable. Las *d*, *t*, *s* se forman con los dientes, però tambien se pueden formar sin ellos aunque con bastante imperfección», de manera que «las *d*, *t*, *s* son lingüe-dentales y lingüe-palatinales». És possible que en fer aquesta classificació doble, Balmes pensés tant en els diversos punts d'articulació que poden tenir aquestes «letras» segons les llengües o els dialectes que havia pogut observar, com en el fet que devia considerar les realitzacions alveolars («la raíz de los dientes» § 38) més palatals que no pas dentals, però sens dubte exagera quan diu que es poden realitzar «en qualquier parte del paladar». Finalment, i com va fer en tractar les labials, constata «la semejanza en la formación de las *t*, *de*, *th* [que] facilita su substitución, como se ve en *datum*, *dato*, *dado* ...» (§ 40), sense fer-hi consideracions de caràcter diacrònic.

Immediatament després comença la descripció de la sèrie següent, que inclou les «lletres» *l*, *ll*, sense considerar-ne, encara, la lateralitat: «Aplicada la punta de la lengua al paladar y despegándola se forma la *l*, *la*; y si en vez de la punta se aplica la superficie se forma la *ll*, *lla*»; i la *r* si «se deja un canal por donde pasa el aire, arrojándolo de tal modo que produzca una ligera vibración de la lengua, ..., la qual [llettra] es suave o fuerte según que la vibración lo es mas o menos ... [en

la qual] parece haber algo de gutural» (§ 41). D'acord amb aquesta descripció considera aquestes lletres «lingüe-palatals» (§ 42); constata l'afinitat entre *r* i *l*, i que «en algunos puntos de Francia pronuncian *París* de manera que se aproxima a lo que nosotros diríamos *Pagui*» (§ 43). També constata que «La *ll* y la *i* o la *y* se forman en la misma región del paladar y con una posición semejante de lengua; solo que en la *ll* se la hace tocar al paladar, lo que no sucede con la *y*. Esta es la razón por qué se las confunde fácilmente, como se nota en la pronunciación de los niños; en la de los andaluces que dicen *poyo* en vez de *pollo*, y en ciertas comarcas de Cataluña, en lugar de *muralla*, *vell*, dicen *muraya*, *vey*» (§ 44). Recordem que Balmes, fill de Vic, era natural d'una comarca aleshores i avui encara, almenys en part, de caràcter ioditzant, i per això es devia adonar bé d'aquest fenomen, que no se sol reflectir en l'escriptura.

Respecte de la *n*, afirma: «se reforma con la punta de la lengua y la raíz de los dientes [o bé] ... con los dientes y el paladar. Será, pues, lingüe-dental, o, si se quiere, lingüe-palatinal» (§ 45), sense considerar-ne, de moment, la nasalitat. Tampoc no considera la nasalitat de la *ñ*, però sí el seu caràcter palatal: «parece ser a la *n* lo que la *ll* a *l*», fins i tot recurrent a una interpretació del dígraf català *ny*: «En la *ñ* se combina la posición de la *n* y de la *i* y esta es la razón por qué de *senior* se ha hecho *señor*; por qué en catalán se escribe *senyor*, y se pronuncia *señor*; *engany* y se pronuncia *engañ*» (§ 46), sense precisar els òrgans que intervenen en la seva formació.

Ja hem vist abans que Balmes considera que la *k* és una articulació simple palatal, sense al·ludir-hi al seu correlat sonor [g], el qual és descrit ara entre les articulacions «completas»: «La *g*, como en *gama*, *gorro*, *guerra*, participa de gutural y palatal; es evidente que la *g* no es solo gutural, pues suena en el paladar, ni solo palatinal, porque conserva una aspiración gutural; cuando esta aspiración desapare, la *g*, *ga* passa a ser *k*, *ka*. La *g* suave será, pues, palatalo-gutural» (§ 47).

Respecte d'aquestes descripcions, és interessant d'observar com ara Balmes, que, com hem anat veient, limitava el fet de la sonoritat a les vocals, atribueix a una «aspiración gutural» el tret de sonoritat que diferencia la «*g* suave» de la *k*, que considera simplement palatal, com hem vist abans (§ 33).

Tot seguit tracta «la *ch*, como en *charlar*, [que] se forma con el paladar y la superficie de la lengua, despidiendo con fuerza el aire, y haciéndole rechinar un poco»; i també la fricativa palatal sonora: «Suavizando este sonido [de la *ch*] produce el *je* de los franceses», sense considerar la sorda corresponent [j] del català i del francès. Segons Balmes, «La *che* i la *je* serán, pues, también palato-linguales» (§ 48).

Y acaba aquesta sèrie constatant que «La *x*, como en *examen*, es un compuesto de *ks*; así que no necessita ninguna explicación» (§ 49).

4.3.2. *Regions de la boca*

Balmes no sembla, però, prou satisfet amb la catalogació anterior i n'assaja una altra: «Tal vez la clasificación de las letras se haría mejor distribuyéndolas por regiones de la boca», tenint-hi en compte tots els òrgans que intervenen en cada articulació: «será preciso que cada letra la clasifiquemos con relación a todos ellos» (§ 50).

En primer lloc estableix una «región interna», on agrupa les síl·labes «*ja, ga, ka*», que s'articulen «en lo más interior de la boca, cerca de la garganta ... la *ja* vibra [es refereix a la fricació] en la garganta [és a dir l'úvula]; la *g* se forma allí mismo, pero sin vibrar; en la *k* no hay vibración, pero hay proyección rápida hacia la raíz del paladar». Finalment diu, que hi ha «diferentes gradaciones [que] darán las variantes de las pronunciaciones más o menos fuertes en los diversos idiomas» (§ 51). Balmes inclou, doncs, en aquesta «región interna» les articulacions produïdes en la «garganta»: *ja, ga*, i en «la raíz del paladar» *ka*, en les quals no intervenen la llengua, les dents ni els llavis, excepte «la ligera contracció que parece experimentar la lengua en su raíz para la proyección del aire en *k*», que no considera, però, «lingual» perquè «se ejecuta en el lugar donde la continuación de la lengua se confunde con la garganta» (§ 52).

La «región media de la boca» correspon a les articulacions que es produeixen per «las diferentes posiciones de la parte media de la lengua en el paladar», que són: *ll, l, ñ, n, ch, r*. A la informació anterior respectiva, ara s'hi afegeixen observacions interessants: en primer lloc, el caràcter lateral de *ll* i *l*: «emisión de aire hacia los lados», i el caràcter nasal de *n* «la emisión de aire hacia delante y algo nasal» (§ 53).

Però no diu que una altra de les articulacions incloses en aquesta «regió», la *ñ*, també es de caràcter nasal, tot i que abans (§ 46) l'ha posada en relació amb la *n*.

La descripció de la darrera «regió» és molt sumària: «Llamaremos articulaciones de la región externa a las que se forman en los dientes y labios, concurra o no la lengua», incloent-hi, doncs, també en aquesta regió les «simples» i les «completes» que s'hi produeixen: «En los dientes, concurriendo la lengua: *d, t, z*. En los dientes, con el labio: *v, f*. En los labios solos: *b, p, m*». Però l'observació més interessant que hi fa és que «la *m* tiene algo de nasal» (§ 54).

En el resum final veiem com Balmes, que parteix del castellà en aquesta descripció, es basa en l'alfabet tradicional, d'origen llatí, que segons ell representava les vocals i articulacions (o consonants) «fonamentals»: «las voces o vocales fundamentales són cinco: *a, e, i, o, u*; las articulaciones o consonants fundamentales son diez y ocho: *j, g, k, ll, ñ, ch, l, n, r, s, d, t, z, v, f, b, p, m*, que es algo nasal [repeteix]. En todo veinteseis letras» (§ 55), comptant com una sola «lletra» els dígrafs *ll* i *ch* del castellà., de manera que, com hem dit anteriorment, el mot *lletra* tenia un sentit anàleg al del terme modern *fonema*. Però, com hi podem observar, l'ordre de les consonants que dóna Balmes no és el tradicional de l'alfabet llatí, o dels d'origen llatí, sinó que hi figuren segons el lloc d'articulació en sentit anterior-posterior, és a dir de la regió interna vers l'externa. A més, reconeix que «La diferencia en los alfabetos resulta de que unos idiomas admiten más gradaciones en una vocal o en una articulación» (§ 56).

Aquest és el pensament de Balmes referent a la formació dels sons del llenguatge i a les característiques acústiques i articulatòries. Observem-hi que no en fa cap quadre o taula, ni de les vocals ni de les consonants, de l'estil de Beauzée, Destutt de Tracy o Martí i d'Eixalà; crec que això no és cap oblit, sinó que ho fa conscientment, per les raons següents: els quadres a què ens hem referit corresponen a classificacions ben interessants però alhora tancades, que a més no anaven acompanyats de descripcions precises i sistemàtiques. Balmes fa el contrari: intenta de fer descripcions més precises i matisades sense establir un sistema tancat per als sons (i sorolls) del llenguatge, que sabia que no podia ésser perfecte encara, fins al punt que assaja no pas una sinó dues

classificacions possibles, com hem vist, de les consonants: segons els òrgans que hi intervenen i segons la regió on es produeixen.

Abans, però, de començar l'estudi de la morfologia que diem nosaltres, la qual comença pel nom (cap. VIII), Balmes hi inclou dos capítols que ja no són l'objecte d'aquest estudi nostre, però que no podem deixar d'assenyalar per tal com són molt característics del seu pensament. En el «cap. VI: Se explica como con tan pocos sonidos se forman todas las lenguas», Balmes fa un càlcul matemàtic de les combinacions possibles de sons recurrent a la teoria de combinacions i permutacions, on sembla que no té gaire en compte les limitacions de les estructures sil·làbiques, i acaba amb una reflexió admirativa de la competència lingüística dels parlants, inclosos «el rudo y el niño» (§ 63). En el «cap. VII: Objeto de las letras radicales y de las terminaciones semejantes», on no manquen exemples en català, també tracta de les possibilitats derivatives o generatives de caràcter semàntic. Balmes s'adona de les irregularitats que en aquest sentit i des del punt de vista lògic presenten les llengües naturals, i acaba amb aquesta conclusió: «Si un filósofo formase una lengua, queriendo darle exactitud y unidad, le quitaría mucho de su gracia y hermosura» (§ 73).

5. CONCLUSIONS

Tant Ramon Martí i d'Eixalà com Jaume Balmes van fer un esforç personal d'assimilació dels coneixements més avançats del seu temps en el camp de la «gramàtica general» i més concretament en la formació dels sons del llenguatge per tal d'oferir-los de manera raonada a un públic escolar de nivell mitjà, al qual anaven destinades llurs «filosofies elementals», que inclouen aquests coneixements. En el cas de Martí i d'Eixalà, aquest esforç, per bé que interessant, fou més limitat, tant per l'extensió com pel fet que seguia més directament el model establert per Beauzée i Destutt. A més, no hi insistí en aquest camp, fins al punt que el va excloure de la segona edició del seu manual. Balmes va fer un esforç més gran de descripció, i amb més llibertat, sense lligar-se gaire als models anterior de Beauzée i Destutt. A més al seu llibre va tenir una difusió àmplia, fins i tot més enllà de les fronte-

res estatals per mitjà de la versió llatina que se'n feu i que aparegué, ja mort Balmes, entre el 1848 i el 1850.

Aquests coneixements foren transmesos a la generació posterior a la seva, que és la que féu de pont entre la de la «gramàtica general», (encara lligada a la filosofia tal com l'entenien els «idéologues» en el darrer període de la Il·lustració, que encara podem qualificar de neoclàssic), i la filologia d'arrel romàntica, la qual, juntament amb l'estudi de les llengües considerades fins llavors exòtiques, o simplement desconegudes, i de les parles populars, impulsarà el naixement de la lingüística moderna, considerada ja una ciència autònoma de la filosofia.

Aquesta generació posterior, que és la de la Renaixença a casa nostra, és ben representada en el camp que ara ja poden qualificar, tímidament, de lingüístic i filològic, per Manuel Milà i Fontanals, veritable home-pont entre l'ensenyament neoclàssic que encara rebé i la seva activitat posterior en aquest camp, que incloïa la descripció dialectal de la llengua catalana en tot el seu domini, aspecte que estudia actualment Francesc Bernat.

Aquest és també el pas entre una concepció sincrònica, pròpia de la «gramàtica general», i una concepció bàsicament historicista, que caracteritzà la lingüística moderna en els seus orígens, com és ben sabut. No serà fins al segle xx amb Saussure, que havia rebut una formació bàsicament historicista, quan la lingüística recuperarà plenament la visió sincrònica, que era precisament la de Martí d'Eixalà i la de Balmes.¹⁷

JOSEP MORAN I OCERINJAUREGUI
Universitat de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

17. Recordem les paraules de Ferdinand de Saussure en aquest sentit: «Depuis que la linguistique moderne existe, on peut dire qu'elle s'est absorbée tout entière dans la diachronie ... D'autre part, comment ont procédé ceux qui ont étudié la langue avant la fondation des études linguistiques, c'est-à-dire les grammairiens inspirés par les méthodes traditionnelles? Il est curieux de constater que leur point de vue, sur la question qui nous occupe, est absolument irréprochable. Leurs travaux nous montrent clairement qu'ils veulent décrire des états; leur programme est strictement irréprochable ... Après avoir accordé une trop grande place à l'histoire, la linguistique retournera au point de vue statique de la grammaire traditionnelle, mais dans un esprit nouveau et avec d'autres procédés, et la méthode historique aura contribué à ce rejuvenissement». *Cours de linguistique générale* (1931, 3a ed.), ps. 118-119.